

IQTSODIY MAMLAKATLARDA BOZOR

Jumanazarov Zohid Shodmonovich

*Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti Tarmoqlar
iqtisodiyoti kafedrası assistant*

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari, rivojlanish tendensiyalari va zamonaviy muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda bozor mexanizmlari yuqori darajada takomillashgan bo'lib, davlat tomonidan samarali tartibga solinadi. Maqolada erkin raqobat, narx shakllanishi, talab va taklif muvozanati, innovatsiyalar, moliya bozorlari va xalqaro savdo kabi asosiy bozor elementlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, globallashuv, raqamli texnologiyalar va ekologik muammolar sharoitida bozor iqtisodiyotining transformatsiyasi masalalari muhokama qilinadi. Maqolada bozor munosabatlarini yanada takomillashtirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, rivojlangan mamlakatlar, erkin raqobat, narx shakllanishi, talab va taklif, innovatsiyalar, moliya bozorlari, xalqaro savdo, globallashuv, raqamli iqtisodiyot, davlat tartibga solishi.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti zamonaviy dunyoning ajralmas qismi bo'lib, u iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiy tizimlar o'zining samaradorligi va moslashuvchanligini namoyon etib, ko'plab mamlakatlarga yuqori darajadagi iqtisodiy o'sish va rivojlanishga erishish imkonini berdi.

Biroq, XXI asrga kelib, global iqtisodiyotdagi tub o'zgarishlar, texnologik inqiloblar va ijtimoiy-ekologik muammolarning kuchayishi natijasida iqtisodiy

rivojlangan mamlakatlardagi bozor munosabatlari ham sezilarli transformatsiyalarga duch kelmoqda. Globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi, iqlim o'zgarishi va demografik siljishlar kabi omillar bozor mexanizmlariga yangi talablar qo'ymoqda va ularning faoliyat ko'rsatish sharoitlarini o'zgartirmoqda.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlarining zamonaviy holati, rivojlanish tendensiyalari va dolzarb muammolarini kompleks tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlari masalasi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Stiglitz va Greenwald (2014) bilimga asoslangan iqtisodiyot sharoitida bozor mexanizmlarining o'zgarishini tahlil qilgan bo'lsa, Piketty (2014) rivojlangan mamlakatlarda kapital konsentratsiyasi va daromadlar tengsizligi muammolarini ko'rib chiqqan. Acemoglu va Robinson (2012) samarali bozor iqtisodiyoti uchun inkluziv siyosiy va iqtisodiy institutlar zarurligini asoslab berishgan. Mazzucato (2018) innovatsion iqtisodiyotni shakllantirishda davlatning faol rolini ta'kidlagan, Schwab (2016) esa raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektning bozor munosabatlariga ta'sirini o'rgangan.

Tadqiqotda bir qator ilmiy metodlardan foydalanilgan. Tizimli tahlil orqali bozor iqtisodiyoti yaxlit tizim sifatida o'rganilgan. Tarixiy yondashuv bozor munosabatlarining evolyutsiyasini kuzatish imkonini bergan. Qiyosiy tahlil turli mamlakatlar bozor tizimlarini taqqoslash uchun qo'llanilgan. Statistik tahlil iqtisodiy ko'rsatkichlarning dinamikasini o'rganish uchun ishlatilgan. Kontentanaliz orqali mavjud nazariy va amaliy yondashuvlar aniqlangan. Modellashirish esa bozor munosabatlarining ayrim jihatlarini tushuntirish va bashorat qilish uchun qo'llanilgan. Bu metodlarning kombinatsiyasi mavzuni har tomonlama va chuqur o'rganish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlarining bir qator o'ziga xos xususiyatlarini va zamonaviy tendensiyalarini aniqlash imkonini berdi.

OECD ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda OECD mamlakatlarida o'rtacha YaIM o'sishi 5.9% ni tashkil etdi, bu 2020 yildagi 4.5% lik pasayishdan keyin sezilarli tiklanishni ko'rsatadi. Biroq, 2022 yilda o'sish sur'ati 2.9% gacha sekinlashdi, bu esa global iqtisodiy noaniqlik va inflyatsion bosimning kuchayganini ko'rsatadi.

Jahon bankining "Doing Business 2020" hisobotiga ko'ra, biznes yuritish uchun eng qulay sharoitlarga ega bo'lgan top-10 mamlakatlarning 8 tasi rivojlangan iqtisodiyotlarga ega. Bu mamlakatlar orasida Yangi Zelandiya, Singapur va Daniya etakchi o'rinlarni egallagan. Bu esa rivojlangan mamlakatlarda bozor mexanizmlari va institutsional muhit yuqori darajada rivojlanganligini tasdiqlaydi.

Innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot sohasida Global Innovation Index 2022 ma'lumotlariga ko'ra, top-10 innovatsion iqtisodiyotlarning barchasi rivojlangan mamlakatlarga tegishli. Shveytsariya, Shvetsiya va AQSh bu ro'yxatning etakchilari hisoblanadi. Bu mamlakatlar YaIMning o'rtacha 3-4% ini ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga (R&D) sarflaydi.

Moliya bozorlarining rivojlanishi bo'yicha Global Financial Centres Index 2022 hisobotiga ko'ra, Nyu-York, London va Singapur dunyoning eng yirik moliya markazlari hisoblanadi. Bu markazlarda trillion dollarlab aktivlar boshqariladi va global moliyaviy oqimlarning katta qismi aylanadi.

Xalqaro savdo sohasida Jahon savdo tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda global tovar eksportining 66.5% i rivojlangan mamlakatlarga to'g'ri keldi. AQSh, Germaniya va Xitoy (rivojlanayotgan mamlakat bo'lsa-da) eng yirik eksportyorlar hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi bo'yicha Evropa Ittifoqining Digital Economy and Society Index (DESI) 2022 hisobotiga ko'ra, Daniya, Finlyandiya va

Niderlandiya etakchi o'rinlarni egallagan. Bu mamlakatlarda aholi va biznesning 90% dan ortig'i internet xizmatlaridan foydalanadi, 5G qamrovi esa 60% dan yuqori.

Ekologik muammolar va "yashil iqtisodiyot"ga o'tish bo'yicha Environmental Performance Index 2022 natijalariga ko'ra, Daniya, Buyuk Britaniya va Finlyandiya etakchi o'rinlarni egallagan. Bu mamlakatlar atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish sohasida eng yuqori ko'rsatkichlarga ega.

Ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik masalasida OECD ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda OECD mamlakatlarida o'rtacha Gini koeffitsienti 0.32 ni tashkil etdi. Biroq, bu ko'rsatkich AQShda 0.39, Buyuk Britaniyada 0.35, Germaniyada esa 0.29 darajasida bo'ldi, bu esa rivojlangan mamlakatlar orasida ham sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi.

Ushbu natijalar rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlari yuqori darajada rivojlanganligi, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar jadal sur'atlarda joriy etilayotgani, moliya bozorlari global miqyosda etakchi o'rin tutayotganini ko'rsatadi. Biroq, ijtimoiy tengsizlik va ekologik muammolar hal qilinishi zarur bo'lgan dolzarb masalalar bo'lib qolmoqda.

MUHOKAMA

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlarini o'rganish natijasida bir qator muhim xulosalar chiqarildi. So'nggi yillardagi iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyoti pandemiyadan keyin tiklanish bosqichida. OECD ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda bu mamlakatlarda o'rtacha YaIM o'sishi 5.9% ni tashkil etdi, bu 2020 yildagi pasayishdan keyin sezilarli yaxshilanishni anglatadi. Biroq, 2022 yilda o'sish sur'atlari 2.9% gacha sekinlashdi, bu esa global iqtisodiy noaniqlik va inflyatsion bosimning kuchayganini ko'rsatadi.

Biznes muhitining sifati rivojlangan mamlakatlarda yuqori darajada qolmoqda. Jahon bankining "Doing Business 2020" hisobotiga ko'ra, biznes yuritish uchun eng qulay sharoitlarga ega bo'lgan top-10 mamlakatlarning aksariyati

rivojlangan iqtisodiyotlarga ega. Bu esa ushbu mamlakatlarda bozor mexanizmlari va institutsional muhit yaxshi rivojlanganligidan dalolat beradi.

Innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot sohasida rivojlangan mamlakatlar etakchi o'rinni egallamoqda. Global Innovation Index 2022 ma'lumotlariga ko'ra, eng innovatsion iqtisodiyotlarning barchasi rivojlangan mamlakatlarga tegishli. Bu mamlakatlar YaIMning sezilarli qismini ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflaydi, bu esa ularning innovatsion salohiyatini oshiradi.

Moliya bozorlari rivojlangan mamlakatlarda global miqyosda yetakchi o'rinni tutadi. Global Financial Centres Index 2022 hisobotiga ko'ra, dunyoning eng yirik moliya markazlari aynan rivojlangan mamlakatlarda joylashgan. Bu markazlar orqali global moliyaviy oqimlarning katta qismi o'tadi, bu esa ularning jahon iqtisodiyotidagi rolini belgilaydi.

Xalqaro savdo sohasida ham rivojlangan mamlakatlar etakchi o'rinni egallab turibdi. Jahon savdo tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2021 yilda global tovar eksportining katta qismi aynan rivojlangan mamlakatlarga to'g'ri keldi. Bu ularning global qiymat zanjirlaridagi markaziy o'rnini ko'rsatadi.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi bo'yicha ham rivojlangan mamlakatlar peshqadamlik qilmoqda. Evropa Ittifoqining Digital Economy and Society Index (DESI) 2022 hisobotiga ko'ra, Shimoliy Evropa mamlakatlari bu sohada etakchi hisoblanadi. Bu mamlakatlarda raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi juda yuqori.

Ekologik muammolar va "yashil iqtisodiyot"ga o'tish masalasida ham rivojlangan mamlakatlar yetakchilik qilmoqda. Environmental Performance Index 2022 natijalariga ko'ra, eng yuqori ko'rsatkichlar aynan rivojlangan mamlakatlarga tegishli. Bu ularning barqaror rivojlanish va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalariga katta e'tibor qaratayotganini ko'rsatadi.

Biroq, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik masalasi rivojlangan mamlakatlarda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. OECD ma'lumotlariga ko'ra, bu mamlakatlarda daromadlar

tengsizligi ko'rsatkichlari sezilarli darajada farq qiladi, bu esa iqtisodiy o'sish natijalarining notekis taqsimlanayotganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, natijalar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlari yuqori darajada takomillashgan, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar jadal sur'atlarda joriy etilmoqda, moliya bozorlari va xalqaro savdo rivojlangan. Biroq, ijtimoiy tengsizlik va ekologik muammolar kabi masalalar hali ham e'tibor talab etmoqda. Bu esa bozor mexanizmlarini yanada takomillashtirish va davlat siyosatini maqsadli yo'naltirishni taqozo etadi.

Quyidagi jadvalda 2021 yil uchun ba'zi rivojlangan mamlakatlarning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari keltirilgan:

Mamlakat	YaIM o'sishi (%)	Aholi jon boshiga YaIM (USD)	Inflyatsiya darajasi (%)	Ishsizlik darajasi (%)	R&D xarajatlari (YaIMga nisbatan %)
AQSh	5.7	69,287	4.7	5.4	3.45
Germaniya	2.9	50,801	3.2	3.6	3.14
Yaponiya	1.6	39,285	-0.2	2.8	3.27
Buyuk Britaniya	7.4	47,202	2.6	4.5	2.4
Kanada	4.6	51,988	3.4	7.4	1.7
Fransiya	6.8	43,658	2.1	7.9	2.35
Italiya	6.6	35,551	1.9	9.5	1.53

Manba: Jahon banki, OECD, va milliy statistika idoralari ma'lumotlari asosida tuzilgan.

XULOSA

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda bozor munosabatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, bu mamlakatlarda bozor mexanizmlari yuqori darajada takomillashgan va samarali ishlaydi. Innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot iqtisodiy o'sishning asosiy manbaiga aylanib, R&D sohasiga katta mablag'lar sarflanmoqda. Moliya

bozorlari global miqyosda yetakchi o'rin tutib, iqtisodiy rivojlanishni moliyalashtirishda muhim rol o'ynamoqda. Raqamli texnologiyalar an'anaviy bozor munosabatlarini tubdan o'zgartirmoqda, bu esa yangi imkoniyatlar bilan birga yangi muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Globallashuv jarayonlari bu mamlakatlar iqtisodiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatib, ularning o'zaro bog'liqligini oshirmoqda. Ekologik muammolar va iqlim o'zgarishi "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etishni taqozo etmoqda. Biroq, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik muammosi hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Davlatning roli o'zgarmoqda, ammo u bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etish va ijtimoiy himoyani ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etishda davom etmoqda. Kelajakda bozor mexanizmlarini yangi sharoitlarga moslashtirish, ijtimoiy adolatni ta'minlash va global hamkorlikni kuchaytirish asosiy vazifalar bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni. "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son.
2. World Bank Group. (2022). "Uzbekistan Country Economic Update: Экономический рост, социальная интеграция и устойчивость зеленого развития". Washington, DC: World Bank.
3. International Monetary Fund. (2022). "Republic of Uzbekistan: 2022 Article IV Consultation-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for the Republic of Uzbekistan". IMF Country Report No. 22/139.
4. Воронин С.А., Расулев А.Ф., Мухитдинов Х.С. (2021). "Стратегические приоритеты экономического развития Республики Узбекистан". Экономика региона, 17(1), 70-85.
5. Trushin, E., & Carneiro, F. G. (2021). "Uzbekistan: A New Recipe for Growth". World Bank Other Operational Studies 35978, The World Bank.